ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 340.15:343.35:35.08
DOI https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/3.10

Бортняк В.А.
https://orcid.org/0000-0002-1285-966X
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Бортняк К.В.
https://orcid.org/0000-0002-2135-3820
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Захожай З.В.
https://orcid.org/0000-0003-2860-5135
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ АНТИКОРУПЦІЙНИХ СТАНДАРТІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У статті проаналізовано особливості становлення антикорупційних стандартів у сфері публічної влади крізь призму історичного розвитку держави і права. Автори виходять із того, що проблема зловживання владними повноваженнями супроводжувала розвиток державності впродовж усіх історичних епох, а тому сучасні механізми протидії корупції мають значно глибше історичне підґрунтя, ніж це зазвичай подається у сучасній правовій доктрині.

У роботі простежено розвиток підходів до відповідальності посадових осіб у правових системах Стародавньої Месопотамії, Єгипту, Китаю та Риму. Звернута увага на те, що вже у найдавніших правових пам'ятках містилися окремі елементи сучасних антикорупційних механізмів: обмеження свавілля чиновників, заборона незаконних поборів, контроль за діяльністю суддів та підвищена відповідальність представників влади.

Окремо досліджено вплив ідей Просвітництва та конституційних реформ XVIII–XIX ст. на формування сучасного розуміння підзвітності публічної влади. Проаналізовано становлення міжнародно-правових антикорупційних стандартів та охарактеризовано значення Конвенції ООН проти корупції у формуванні сучасної превентивної моделі антикорупційної політики.

У статті зроблено висновок, що сучасна система запобігання корупції поступово трансформувалася від переважно карального підходу до комплексної моделі, яка поєднує кримінально-правові, організаційні та превентивні механізми. Встановлено, що ефективність антикорупційної політики значною мірою залежить не лише від суворості законодавства, а й від рівня інституційної незалежності, прозорості діяльності органів влади та правової культури суспільства.

Ключові слова: *корупція, антикорупційна політика, публічна влада, доброчесність, міжнародні стандарти, превенція корупції, підзвітність влади.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах проблема корупції залишається однією з найбільш складних для більшості держав світу. Попри численні реформи, створення спеціалізованих органів та посилення кримінальної відповідальності, повністю подолати це явище не вдалося жодній країні. Водночас рівень поширення корупції, форми її прояву та ефективність механізмів протидії

© Бортняк В.А., Бортняк К.В., Захожай З.В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

суттєво відрізняються залежно від рівня розвитку державних інституцій, правової культури суспільства та ступеня прозорості влади.

Слід звернути увагу на те, що сама проблема зловживання владою виникла значно раніше, ніж сформувалися сучасні держави. Історичні джерела свідчать: ще у давніх цивілізаціях суспільство намагалося обмежити свавілля чиновників, суддів або осіб, які збирали податки. Очевидно, що будь-яка система управління неминуче створює ризик використання владних повноважень у приватних інтересах. Саме тому розвиток державності практично завжди супроводжувався появою певних обмежень для посадових осіб.

Сучасні антикорупційні стандарти формувалися поступово. Їх не можна розглядати виключно як результат новітніх міжнародних реформ чи політичних процесів XXI століття. Насправді значна частина механізмів, які сьогодні вважаються основою антикорупційної політики, має історичне коріння. Йдеться, зокрема, про вимоги до доброчесності посадовця, заборону незаконного збагачення, обмеження конфлікту інтересів та контроль за використанням публічних ресурсів.

Для України тема дослідження має не лише теоретичне, а й практичне значення. Після 2014 р. антикорупційна реформа стала одним із ключових напрямів державної політики та важливою умовою європейської інтеграції. Водночас практика показує, що формального створення антикорупційних органів недостатньо. Не менш важливими залишаються питання незалежності інституцій, довіри суспільства до влади, ефективності судового захисту та реального виконання законодавства [1; 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика корупції та механізмів протидії їй досліджувалися як українськими, так і зарубіжними науковцями. Значний внесок у розвиток цієї тематики зробили М. І. Мельник, В. М. Гаращук, Є. В. Невмержицький, Г. А. Матусовський [3–5; 9]. У зарубіжній правовій науці окрему увагу питанням корупції приділяли С. Роуз-Акерман, Р. Клітгаард, Дж. Перссон та інші дослідники [6–8]. Їхні праці значною мірою вплинули на формування сучасного розуміння корупції як системної проблеми публічного управління.

Водночас, попри значний обсяг наукових досліджень, недостатньо уваги приділено саме історико-правовим передумовам формування сучасних антикорупційних стандартів та еволюції підходів до розуміння доброчесності публічної влади. Крім того, в умовах сучасних трансформацій державного управління та євроінтеграційних процесів виникає потреба у комплексному переосмисленні історичного досвіду протидії корупції та його впливу на сучасне антикорупційне законодавство України.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження історико-правових засад формування сучасних антикорупційних стандартів публічної влади, а також визначення основних закономірностей розвитку механізмів запобігання корупції.

Під час підготовки дослідження було використано як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи. Їх застосування дало можливість простежити розвиток антикорупційних механізмів у різні історичні періоди та порівняти підходи до запобігання корупції в окремих правових системах. Використання історико-правового методу дало можливість простежити еволюцію антикорупційних механізмів у різні історичні періоди та встановити особливості їх розвитку в окремих правових системах.

Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення антикорупційних підходів у різних державах та міжнародних правових актах. Завдяки цьому вдалося виявити спільні тенденції формування сучасних стандартів доброчесності публічної влади.

Системний метод дозволив розглянути антикорупційне законодавство як комплекс взаємопов'язаних інститутів, що охоплюють кримінально-правові, адміністративно-правові та превентивні механізми. Формально-юридичний метод використано під час аналізу міжнародно-правових актів і нормативно-правових джерел різних історичних епох.

Виклад основного матеріалу. Коли сьогодні говорять про антикорупційні стандарти, це часто сприймається як виключно сучасне явище. Проте історія права показує інше: проблема зловживання владою існувала ще тоді, коли не було ані сучасних держав, ані розгалужених правових систем. Щойно з'являлася особа, яка отримувала можливість розпоряджатися майном, податками чи судовими рішеннями, виникав і ризик використання цих повноважень у власних інтересах.

У джерелах Стародавньої Месопотамії можна знайти доволі показові приклади такого ставлення до влади. У реформах Урукагіни згадуються чиновники та збирачі податків, які фактично зловживали своїм становищем. Для того часу це було звичним явищем, однак важливо інше – влада вже тоді намагалася хоча б частково обмежити свавілля посадових осіб [11].

Схожі підходи можна побачити і в Законах Хаммурапі. Суддя, який ухвалював несправедливе рішення або порушував установлені правила, міг бути позбавлений посади. Це свідчить про те, що навіть у найдавніших правових системах посадове становище розглядалося не лише як привілей, а і як джерело підвищеної відповідальності [12].

У Стародавньому Єгипті проблема доброчесності чиновників значною мірою пов'язувалася з моральними та релігійними уявленнями. Вважалося, що представник влади повинен підтримувати порядок і діяти справедливо, оскільки саме від цього залежить стабільність держави. Порушення цих вимог сприймалося не лише як особистий проступок, а як загроза встановленому порядку [13].

Досить цікавий підхід сформувався у Стародавньому Китаї. Конфуціанська традиція виходила з того, що чиновник має бути моральним прикладом для суспільства. Водночас представники легістської школи, навпаки, робили акцент на жорсткому контролі та суворих санкціях. По суті, ще тоді виникла дискусія, яка актуальна і сьогодні: що ефективніше у боротьбі з корупцією – моральні обмеження чи жорстке правове регулювання [14; 15].

Особливе місце у розвитку антикорупційних механізмів посідає римське право. Саме римляни одними з перших почали формувати окремі юридичні процедури для розгляду справ щодо зловживань посадових осіб. Закон Lex Calpurnia de repetundis фактично став спробою встановити спеціальний механізм відповідальності для представників влади, які використовували своє становище для особистого збагачення. [16]

Крім того, у римському праві поступово утверджувалася думка про те, що посадова особа не повинна поєднувати державні функції з приватною вигодою. Саме цей підхід згодом ліг в основу сучасного розуміння конфлікту інтересів.

У період Просвітництва ставлення до проблеми корупції почало змінюватися. Якщо раніше зловживання владою здебільшого пояснювали особистими недоліками чиновника, то поступово увага почала зміщуватися до самої системи організації влади.

Філософи та правники XVIII ст. дедалі частіше говорили про те, що неконтрольована влада майже завжди створює умови для зловживань. Саме тому ідея поділу влади, яку обґрунтував Ш.-Л. Монтеск'є, мала не лише політичне, а й антикорупційне значення. Вважалося, що органи державної влади повинні контролювати один одного, інакше будь-яка система рано чи пізно почне працювати в інтересах вузького кола осіб [17].

У XIX ст. проблема корупції дедалі більше пов'язувалася з якістю державної служби. У багатьох країнах стало очевидно, що система призначення на посади за принципом особистої відданості або походження фактично створює сприятливе середовище для зловживань. Саме тому поступово почала формуватися модель професійної державної служби, де основним критерієм мали бути знання та професійна підготовка [18; 19].

Паралельно розвивалося і кримінальне законодавство. Держави почали більш чітко визначати відповідальність за хабарництво, перевищення влади та розтрату державного майна. Якщо раніше багато таких питань вирішувалися ситуативно, то у XIX ст. вже можна говорити про поступове формування системного антикорупційного законодавства.

Довгий час вважалося, що корупція є виключно внутрішньою проблемою держави. Проте з розвитком міжнародної торгівлі та глобальної економіки стало очевидно, що корупційні схеми нерідко виходять далеко за межі однієї країни. Особливо це стосувалося міжнародного бізнесу, де хабарі посадовим особам часто сприймалися як звичний інструмент ведення справ.

Одним із перших серйозних кроків у цьому напрямі стало прийняття у США Закону про корупцію за кордоном. Його поява багато в чому була реакцією на численні скандали, пов'язані з підкупом іноземних посадовців великими компаніями [20].

Поступово стало зрозуміло, що без міжнародної співпраці ефективно протидіяти таким схемам практично неможливо. Саме тому наприкінці XX ст. почали формуватися міжнародні антикорупційні стандарти. Важливу роль у цьому процесі відіграла Конвенція ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб [21].

Однак найбільш вагомим міжнародним документом у цій сфері стала Конвенція ООН проти корупції 2003 р. Її особливість полягала в тому, що вона не обмежувалася лише питаннями кримінальної відповідальності. Документ фактично запропонував комплексний підхід до боротьби з корупцією [1; 10].

Конвенція передбачила створення спеціалізованих антикорупційних органів, систем фінансового контролю, механізмів міжнародної правової допомоги та процедур повернення незаконно

виведених активів. Водночас значну увагу було приділено превентивним заходам – прозорості діяльності органів влади, декларуванню доходів та запобіганню конфлікту інтересів. [1, ст. 6, 8, 36, 43–57; 10]

Фактично саме після прийняття Конвенції ООН проти корупції у міжнародному праві остаточно закріпився підхід, за яким корупцію почали розглядати не лише як кримінальне правопорушення, а як комплексну проблему функціонування публічної влади. [1; 10]

Після проголошення незалежності Україна опинилася перед необхідністю створення власної системи антикорупційного законодавства. Однак цей процес був складним і нерівномірним. Тривалий час боротьба з корупцією залишалася переважно декларативною, а багато нормативних актів фактично не забезпечували реального контролю за діяльністю посадових осіб. [22; 23; 24]

На початковому етапі основна увага приділялася кримінальній відповідальності за хабарництво та інші посадові злочини. Водночас поступово стало очевидно, що самих лише каральних механізмів недостатньо. Навіть суворе законодавство не давало очікуваного результату, якщо відсутні незалежні інституції та ефективний контроль за діяльністю влади. [22; 23; 24]

Після 2014 р. антикорупційна політика в Україні фактично перейшла у нову фазу. Було створено спеціалізовані органи – Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, Національне агентство запобігання корупції, Вищий антикорупційний суд. Крім того, держава запровадила систему електронного декларування доходів посадових осіб. [2; 25–27]

Водночас сама по собі поява нових інституцій не вирішила всіх проблем. На практиці ефективність антикорупційної системи значною мірою залежить від політичної незалежності відповідних органів, роботи судової системи та реального виконання законодавства.

Окремою проблемою залишається рівень суспільної довіри до державних інституцій. У ситуації, коли громадяни не вірять у невідворотність відповідальності або сприймають корупцію як звичне явище, навіть найбільш деталізоване законодавство працює значно менш ефективно.

Висновки. Отже, історія розвитку антикорупційного законодавства показує, що проблема зловживання владою супроводжує державу практично на всіх етапах її існування. Змінювалися форми управління, правові системи та політичні режими, однак сама природа корупції залишалася доволі подібною – використання владних повноважень у приватних інтересах.

Водночас підходи до боротьби з цим явищем поступово змінювалися. Якщо у давніх правових системах основний акцент робився переважно на покаранні посадовця після вчинення порушення, то сучасна антикорупційна політика дедалі більше орієнтується на превентивні механізми. Йдеться насамперед про прозорість діяльності влади, фінансовий контроль, декларування доходів, запобігання конфлікту інтересів та забезпечення незалежності антикорупційних органів.

Важливу роль у формуванні сучасних стандартів відіграло міжнародне право. Саме міжнародні антикорупційні конвенції сприяли тому, що проблема корупції перестала сприйматися виключно як внутрішня справа окремої держави. [1; 21]

Для України питання ефективної протидії корупції залишається одним із ключових напрямів розвитку держави. Водночас практика показує, що реальна ефективність антикорупційної системи залежить не лише від кількості створених органів або суворості законодавства. Не менш важливими є незалежність судової системи, політична стабільність, рівень правової культури суспільства та готовність держави забезпечувати принцип невідворотності відповідальності.

Таким чином, сучасна антикорупційна політика повинна поєднувати правові, організаційні та суспільні механізми впливу. Лише комплексний підхід дає можливість поступово зменшувати рівень корупції та підвищувати ефективність функціонування публічної влади.

Список літератури:

1. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 : ратифікована Законом України від 18.10.2006 № 251-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.

3. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : монографія. Харків : Фоліо, 2002. 176 с.

4. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії) : монографія. Київ : Юридична думка, 2004. 400 с.

5. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія. Київ : КНТ, 2008. 368 с.

6. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform. Cambridge : Cambridge University Press, 1999.

7. Klitgaard R. Controlling Corruption. Berkeley : University of California Press, 1988.

8. Persson A., Rothstein B., Teorell J. Why Anticorruption Reforms Fail – Systemic Corruption as a Collective Action Problem. Governance. 2013. Vol. 26, No. 3. P. 449–471. DOI: 10.1111/j.1468-0491.2012.01604.x.

9. Матусовський Г. А., Рагуліна О. Є. Корупція у сфері економічних відносин: криміналістичні питання. Відповідальність посадових осіб за корупційну діяльність : матеріали міжнародного науково-практичного семінару (11–12 травня 2001 р.). Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2001.

10. United Nations Office on Drugs and Crime; United Nations Interregional Crime and Justice Research Institute. Technical Guide to the United Nations Convention against Corruption. New York : United Nations, 2009. URL: https://unicri.org/sites/default/files/2019-10/Technical_Guide_UNCAC.pdf.

11. Schrakamp I., Zólyomi G. Reevaluating the So-called "Reforms of Urukagina" (2): Their Actual Implementation in the Case of the Maškim Official. Altorientalische Forschungen. 2025. Vol. 52, No. 1. P. 93–114. DOI: 10.1515/aofo-2025-2006.

12. The Code of Hammurabi / translated by L. W. King. The Avalon Project, Yale Law School. § 5. URL: https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamcode.asp.

13. Assmann J. Ma'at: Gerechtigkeit und Unsterblichkeit im Alten Ägypten. München : C. H. Beck, 1990.

14. Confucius. Analects: With Selections from Traditional Commentaries / translated by E. Slingerland. Indianapolis : Hackett Publishing Company, 2003. Розд. 2.3, 12.17.

15. Han Feizi. Basic Writings / translated by B. Watson. New York : Columbia University Press, 2003. P. 21–34.

16. Richardson J. S. The Purpose of the Lex Calpurnia de repetundis. The Journal of Roman Studies. 1987. Vol. 77. P. 1–12. DOI: 10.2307/300571.

17. Montesquieu C.-L. de. The Spirit of Laws. 1758. Book XI, Chapter VI. URL: https://en.wikisource.org/wiki/The_Spirit_of_Laws_(1758)/Book_XI.

18. Northcote S. H., Trevelyan C. E. Report on the Organisation of the Permanent Civil Service. London : Her Majesty's Stationery Office, 1854. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Index:Northcote-Trevelyan_Report_(Report_on_the_Organisation_of_the_Permanent_Civil_Service).pdf.

19. Pendleton Civil Service Reform Act of 1883. National Archives (USA). URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/pendleton-act.

20. U.S. Department of Justice; U.S. Securities and Exchange Commission. A Resource Guide to the U.S. Foreign Corrupt Practices Act. 2nd ed. 2020. URL: https://www.justice.gov/criminal-fraud/fcpa-resource-guide.

21. OECD. Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions, 21.11.1997. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0293.

22. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 05.10.1995 № 356/95-ВР (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80.

23. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

24. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI (втратив чинність). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17.

25. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18.

26. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18.

27. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19

Bortniak V.A., Bortniak K.V., Zakhozhai Z.V. HISTORICAL AND LEGAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CONTEMPORARY ANTI-CORRUPTION STANDARDS FOR PUBLIC AUTHORITIES

The article analyzes the peculiarities of the formation of anti-corruption standards in the sphere of public authority through the prism of the historical development of the state and law. The author proceeds from the assumption that the problem of abuse of power accompanied the development of statehood throughout all historical epochs, and therefore modern anti-corruption mechanisms have much deeper historical foundations than is usually presented in contemporary legal doctrine.

The study traces the development of approaches to the liability of public officials in the legal systems of Ancient Mesopotamia, Egypt, China, and Rome. Attention is focused on the fact that even the earliest legal sources contained certain elements of modern anti-corruption mechanisms, including restrictions on the arbitrariness of officials, prohibition of illegal exactions, control over judicial activity, and increased responsibility of public authorities.

Particular attention is paid to the influence of the ideas of the Enlightenment and the constitutional reforms of the eighteenth and nineteenth centuries on the formation of the modern understanding of accountability of public authority. The article also analyzes the establishment of international anti-corruption standards and characterizes the significance of the United Nations Convention against Corruption in the development of the contemporary preventive model of anti-corruption policy.

The article concludes that the modern system of corruption prevention has gradually evolved from a predominantly punitive approach to a comprehensive model combining criminal law, organizational, and preventive mechanisms. It is established that the effectiveness of anti-corruption policy depends not only on the severity of legislation, but also on the level of institutional independence, transparency of public authorities, and the legal culture of society.

Keywords: *corruption, anti-corruption policy, public authority, integrity, international standards, corruption prevention, accountability of public authority.*

Конфлікт інтересів. Бортняк В.А. займає посаду ректора університету, який є засновником журналу. Для забезпечення незалежності редакційного процесу рукопис розглядався уповноваженим редактором, який не перебував у підпорядкуванні автора та не мав конфлікту інтересів. Автор не брав участі у відборі рецензентів, процесі рецензування та прийнятті рішення щодо публікації статті. Рукопис пройшов стандартну процедуру подвійного сліпого рецензування.

Дата першого надходження статті до видання: 12.09.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 15.10.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.11.2026